

Тарсунин кьил: *Лезги шаиррин яратмишунра дидед чІала кьунвай чка. Лезги шииратдин кимел.*

Тарсунин метлеб: аялриз дидед чІалан кьуватлувал, девлетлувал кьалурун,
ачухарун; дидед чІал кІанарун.

Тадаракар: суьретар, ктабар, «Самур» журналар, газетар.

Тарсунин финиф.

- I. Тарс тешкилун.
- II. КІвалин кІвалах ахтармишун
Гьажибег Гьажибегов «Адетрин кьармахра» пьесадай суалар гуда.
- III. ЦІийи тарс.
Муалимдин суьгьбет.
Балаяр, кьенин чи цІийи тарсунин тема «*Лезги шаиррин яратмишунра дидед чІала кьунвай чка. Лезги шииратдин кимел*» я.
Вуч я шиират? Вуч я ким?
(Аялрин жавабар).
Муаллим: *гьелбетда кьенин тарсуна чи кимел чун хуьруьн хабаррикай ваъ, чІалакай рахада.*
Къе, балаяр, чун и атанвай мугьманарни галаз чи шииратдин кимел экъечІзава .
Лезги чІал Кавказдин чІаларин хазинадик акатзава.
Лезги чІаларикай (лезги, табасаран, агъул, рутул, цІахур, арчи, будух, кьарицІ, хьимил, удин) ам

виридалайни чІехи чІал я. Лезги чІалалди Дагъустанда
Ахцегъ, Дакъузпара, Сулейман- Стальский,
Мегъарамдхуьруьн, Къурагъ,Хив (20 хуьре къван)
районрин хуьрера авай агъалияр рахазва.
Азербайжандани са къадар районар: Хачмас, Къуба,
Баку, Къусар, райондин агъалияр лезгияр я.

Лезги чІалал театрди кІвалахзава, республикадин ва
районрин радиопередачаяр тухузва, «Лезги газет» ва
«Самурдин сес» газетар кардик ква, журналар
акъатзава. Лезги чІал школайра, ДГУ, педагогвилин
колледжра чирзава.

Революциядилай вилик лезгийри араб графикадикай
менфият къачузвай. 1928- йисалай кІел-кхьин латин
гъарфарал, 1938- урус графикадал элячІна.

IV. ЧІал халкъдин девлет я.

«Диде» лагъай гафунин пак тавази
Маса гъихьтин чІала мерддиз багъишда!
ЧІал тушни бес четин йикъан дава зи!
Игитвилиз ажеб ада ахмишда!
(М.Жалилов)

2) Четин гафарин винел кІвалах.

Пак – михьи, къени.
Тавази – чан-рикІ ийидай.
Мерддиз – гъил ачухдиз, захадаказ.
Дава – дарман, куьмек, чара.
Алхишда – гъуьрметдин, кІанивилин лишан яз
лугъудай гафар.

- Гъар йисан 21-февралдиз милли чІаларин
Международный югъ къейдзава. Милли чІаларин месэла
алай вахтунда виридалайни важиблублирукай сад я.

Вучиз лагъайтІа гъар са чІала вичел рахазвайдан
миллетдин чин, инсанрин чин къалурзава: адетар,
культура.

ЧІала халкъдин алакьунар, агалкъунар къалурзава. ЧІала
инсанар анжах алакьаламишзава, чІал тек инсанар сад-
сadan гъавурда акьун патал туш. Ада акьалтзавай несилар
тербияламишзава, абурук хайи Ватан, хайи чІал, хайи чил
кІан хьунин руьгь кутазва.

- Дидед чІал, лугьуда, гъар са инсандин паспорт я. Ада
гъар сад вуьж ятІа чирда. ЧІал квахъайла, миллетни
амукьдач. ЧІал авачир миллет я фад, я геж квахъда.

ЧІал яратмиш хьун – им тІебиатдин са алапат я.
ТІебиатдихъ векъни къал, тар, пеш, цуьк, марф, живни хар
ава. Чахъ чи чІал ава – лезги чІал. И чІалалди зурба
шаирри, гафунин устадри чпин гуьзел эсерар яратмишна:
Етим Эмина, СтІал Сулеймана, Къуьчхуьр Саида, Алибет
Фатахова, Хуьруьг Тагъира, Ибрагъим Гъуьсейнова.
(суьретар къалурда)

- Ша чна яб акалин Фейзудин Нагъиеван «Зи чІал»
шиирдихъ.
(Курбаналиева Алвина)

Зи чІал

Зи къадим чІал, лезги чилин мерд буллах,
Эсилрин ирс, дидед мани руьгьдин ах.
Тайифайрин, ваз дуст, гъакІ мида хъайи,
Гафар ква вак, ви рекъиз дуьа хъайи.

Персеринни, яванринни, индусрин,
Эрмени, туьрк, араб, мадни урусрин.
Вири гафар цІурурна, вун сагъ ама,
Лезги чилик, къил тик яз, Шагъ дагъ ама.

Къуват гана на дидедин лайлайдиз,
Къуват гана на Шарвили баладиз.

Катран къркър, кугъ дагъларин машахдин,
Ширшир я вун, нишравдинни булахдин.

Ви гъар са гаф са кизил я, демина,
Ч1агурна вун Сулеймана, Эмина.
Шумуд рагъул авахъна ви булахдиз.
Вун бубайри дуьнмишначи булл ахдиз.

Кард хъана вун диде чилел Агъвандин,
Куьрединни, Къубадинни, Ширвандин.
Чил диде я, вун сес я зи дидедин,
Сирлу кьисмет зи эхирдин, бинедин.

Заз кьват1 гузвай зи руьгъдин пайдах я вун,
Зи гуьрз, кълхан, бедвиле даях я вун.
Хва я, лугъуз, шумуд ваз хаин хъана,
Аллагъни кваз масса гур Каин хъана.

Вун к1вачерик вегъена, чеб вине тваз,
Тапан т1варар, тапан гъетер, кьуьне тваз.
Алудайт1а эгер за вун рик1елай,
Къадим гъунхъиз квахърай зунни чилелай.

Фейзудин

Нагъиев

- Виликдай, чаз чизвайвал, к1ел-кхъин авачир, эсерар
хуралай туьк1урзавай (фольклордикай рик1ел хкида). Ша
чна Кесиб Абдуллагъан «Чир хъанайт1а к1елиз-кхъиз»
шиирдихъ яб акалин.

(Гаджиев Рамин)

Чир хъанайт1а к1елиз- кхъиз.

Я са алим авач халкъдиз, я илим,
И дагълара къекъвез уьмуьр жезва зай
Чи девиррда вучиз къучагъ лезгийриз
Дуьньядин и няметрикай авач пай?!

Авайт1а чахъ жуван ктаб, жуван ч1ал,
Агъуз жечир касдин вилик элдин гьал.
Эвер къиляй вири тахсир хъана чал,
Къуна лугъуз масадан вякъ цуькведай.

Ракъун чна лап яргъариз рухваяр,
Абуру хъайт1ан чиррай чпиз синятар
Хъана дерин илим чидай синяткар,
Эсерралди турай халкъдин рик1е ц1ай.

Чир хъанайт1а Абдуллагъдиз к1ел-кхъин,
Рик1е авай хажалатдин хъел кхъин,
К1вач ацигай гъар жуьредин гьал кхъин,
Лап душмандин чан къачуна хуькведай.

Кесиб

Абдуллагъ

- И эсерда Кесиб Абдуллагъа ч1ехи бахтуникай магърум
хъанвайди къалурзава. К1ел-кхъин чизвач лугъуз, гъайиф
ч1угвазва.

Чал, аялар, сифтени-сифте гъар са диде-бубади, ахпа
куьчеди, школади чирзава. «Квез герек я лезги ч1ал?»
лугъузвайбурни гзаф ава. Дуьз гафар яни бес? Са
бязибуруз хайи ч1алал рахазни кваз регъуь жезва.

- Аялар, ч1ал, иллаки хайи ч1ал, инсандиз вучиз герек я?
- Вучиз халкъдин мисалди ик1 лугъузва:

Чал акъулдин булах я,
Акъул - ч1алан дамах.

(аялрин фикирар)

- Хайи чІал такІан инсанрикайни шаирри чпин гаф
лугьун тавуна тунвач. Байрам Селимован «Асиятан
жалоба» шиир рикІел хкин.
(Шахпеленгова Эльвира)

Асиятан жалоба

Зун публично оскорбитна Асада
Свадьбада любимый дочь тухузвай.
Ада, народ собратъ хьанвай чкада
Родной язык не знаю я лугьузвай.

Лугьузвай хьи, родной чІал чир тавуртІа,
Урус чІални невозможно усвоить.
Бес кто я, кьве чІалални гъавурда
Авай ийиз кьве языки удвоить?

Лезги чІалан газеты не читаю,
Ну и что, это не есть чІуру кар,
Ложь не люблю, правдой я питаюсь,
Я лезгинка, куьн я вири урусар.

Байрам Селимов

- И шиир гьи жуьредик акатзава?
- Нел ва квел шаир хъуьрезва?

(аялрин жавабар)

- ЧІал хуьн, ам вилик тухун чи пак тир буржи я.
Халкьди чІалакай мисалар гзаф туькІуьрнава. Аялар, квез
чІалакай гьихьтин мисалар чида?

II. Хайи чІалакай мисалар. (Къугъун)

Дидед чІал виридалайни (ширин) я
Дидед чІал тийижир инсан чІехи.... (бахтуникай)
магърум я.

Хайи чІалакай ягъанатдай кас иеси къадай....(киціиз)
ухшар я.

Хайи чІалан.... (къадир) хъухъ!

Хайи чІалан....(тІем) масад я!

ЧІал акъулдин(буллах) я, акъул – чІалан(дамах).

ЧІал халкъдин (девлет) я.

- Мисалар халкъди туькІуьрнава. Гъавиляй халкъди
вичи тестикъарзава: чІал чи тарих, дамах, намус я.

Къугъун: и кругда слогриз пайна, муьжуьд гафуникай
ибарат тир халкъдин мисал кхъенва. И мисал кІелун
патал сефте гаф башламишзавай слог жагъура, ахпа
сятинин акъраб элкъвезвай тегьерда къве слогдилай кам
ягъиз, са къайда хвена слогар чеб- чпихъ галкІура

Буржумова Аминади Арбен Къардашан «Дидед ч1ал»
шиир к1елда.

Дидедин ч1ал

Зи лезги ч1ал, дидедин ч1ал-дуьньядин

Вири ч1ехи ч1аларилай ширинди.
Зи кьисметда шадвилини сузадин
Гуьзгуь я вун, хвейи халкъдин зигьинди.
Къуй са акъван гегьенш туш ви уьруьшар,
Къуй са акъван гьаркъуь туш ви часпарар,
Са квелдини ийиз жедаг дегишар
Ви туьнтвилини, назиквилини гьунапарар.
Ви серерра ц1ун мецерин ванн ава,
Къаяйринни, ач1аринни аранрин.
Гьар гафуна хайи чилин тан ава,
Атир ава мезрейринни харманрин.
Вун авачир яд чкайрай хтайла,
Заз ц1ай я вун хайи к1валин къулавай.
Рик1 къагьардив, хवेशивилив ац1айла,
Мад къахрагьиз к1ан жедач ви къвалавай.
Гекъигунрив ви къакъанвал, деринвал,
Ви ферягьвал къалур жедач авайвал.
Авагьзава, артухиз ви ширинвал,
Туьхуьн тийир са гьетрен нур цавай вал.
Анжах вун зи ивидани бейнида
Х1аначирт1а, туширт1а вун зи мез яз,
Рази тир зун: вун заз ч1ал яз гайида
Зун халкъунал ви са гаф яз, са сес яз.

Арбен Къардаш

- Гзаф шаирри хайи ч1алакай чпин фикирар лагьанва:
Алирза Саидова («Лезги ч1алан аламатар»),
Абдул Фетягьа («Лезги ч1ал», «Зи лезги ч1ал»),
Фейзудин Нагьиева («Зи лезги ч1ал»),

Арбен Къардаша («Дидедин чІал») ва икІ мад.

- Квез чизвайвал, Дагъустандин чІаларин лезги
группадик цІуд чІал акатзавай. Гъавиляй Дагъусандин
литературада табасаранриз, агъулриз, рутулриз лезги
чІалакай кхъенвай шиирар гзаф ава

- «Лезгидин сад лагъай ва виридалайни хци яракъ адан
чІал я» - и гафар чна Седакъет Керимовадин «Лезги руьгъ»
шиирдай къачунва.

Исятда чаз Буржумов Арсена Седакъет Керимовадин
«Лезги руьгъ» шиир кІелда.

Лезги руьгъ

Зи рикІ алай, зи кІелдайди!
Алпанд чилел зи гелдайди!
И гафариз яб це вуна!
Бубайрин руьгъ кІевиз хвена,
Лезги чилиз икрам ая!
Лезги чІалаз икрам ая!
Хуьн тавуртІа и руьгъ хура,
Чан аламаз хъагъна сура!
Усалвилиз гайтІа рехъ,
Чими хъулав агатда пехъ.
Хайи халкъдин хъана чІалахъ,
Гъар са куьнлай тІвар вине яхъ!
Чир хъурай ваз,

Лезгивилин
Руьгъ ая чаз!
Чи чІехи эл,
И элдин гел
Чилин винел
АлапатІа,
Суварив мул,
КІвалерив къул
Лезгидив тІул

Къе гуматІа,
Тик аматІа,
Шарвилид тІвар
ИкІ аматІа,
Ватан лугъур
РикІ аматІа,
Руьгъ ава чаз!
Бахтлу я чун
И руьгъ аваз!!!

Заз чиз, куън захъ галаз рази жеда, чІал къван инсандиз
хайи Ватанни ширин я, багъа я. Куъ рикІел алапатІа Мазали
Алиди, вич гъурбатда аваз, кефсуз яз, гъикІ кхъенайтІа:

Зи къил ястухдалла, вилерни – рекъел,
Вун паталди зи чан кузва, эй Ватан!

III. Гила чун килигин, квез дидед чІалакай гъихьтин
фикирар аватІа. Исятда квез 5-6 декъикъа вахт гуда, хайи
чІалакай хуралай куъруь суьгъбет
туькІуьрун патал.

(аялри кІвалахда, ахпа кІелиз тада)

КІвалин кІвалах:

Дидед чІалакай куъруь шиир ва я мисалар туькІуьриз.

Тарсунин нетижаяр. (Аялри суалриз жавабар гуда).
Къиметар эцигун

Исятда «Лезги халкъ» манидал 8 классдин рушари къуьль
ийида.

Тарсунин кьил:

*Лезги шаиррин
яратмишунра дидед чІала
къунвай чка.*

Лезги шииратдин кимел.

8 класс

Учитель Исаева А.А.